

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Якименко Христина Сергіївна

УДК 340.12+341.171

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ:
ПРАВОВА ПРИРОДА ОБ'ЄДНАННЯ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2009

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Науково-дослідному інституті державного будівництва та місцевого самоврядування, Академія правових наук України.

Науковий керівник:

– кандидат юридичних наук, доцент **Яковюк Іван Васильович**, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України, заступник директора з наукової роботи.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, доцент **Шевчук Станіслав Володимирович**, Міжнародний Соломонов університет, професор кафедри публічного права юридичного факультету;

– кандидат юридичних наук, доцент **Лук'янов Дмитро Васильович**, Академія правових наук України, начальник Управління планування і координації правових досліджень в Україні.

Захист відбудеться 27 жовтня 2009 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий 24 вересня 2009 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Яроцький В.Л.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. З розширенням кордонів Європейського Союзу Україна, яка проголосила курс на європейську інтеграцію, опинилася в нових геополітичних умовах. Статус сусіда ЄС спонукає нашу країну до пошуку найбільш оптимальних шляхів співробітництва з Європейським Союзом як одним з головних своїх стратегічних партнерів. Ефективність співробітництва України з Євросоюзом безпосередньо залежить від усвідомлення мети і завдань цього об'єднання, чіткого уявлення про організацію влади в ньому, механізм функціонування, принципи взаємовідносин із державами-членами і кандидатами на членство в організації. За цих умов особливої теоретичної і практичної значущості набуває всебічний аналіз численних і часом дискусійних теорій, покликаних розкрити правову природу Європейського Союзу.

Актуальність такого дослідження на дисертаційному рівні обумовлена низкою обставин. По-перше, в Україні до нинішнього часу не було загальнотеоретичних досліджень правової природи Європейського Союзу. Більшість наукових розробок здійснено у сфері міжнародного і європейського права, а також у сфері політичних наук. По-друге, активна співпраця України з державами-членами ЄС і Євросоюзом у цілому потребує спеціальних досліджень правової природи об'єднання з метою кращого усвідомлення процедури підготовки, прийняття і реалізації рішень у ЄС, що сприятиме розробці виваженої та збалансованої позиції України стосовно доцільності входження до складу даного міждержавного утворення. По-третє, існує нагальна необхідність у ґрунтовному аналізі уявлень про правову природу ЄС з урахуванням того факту, що в процесі розвитку його організація і механізм функціонування зазнає певної еволюції. Саме це спонукає до дослідження правової природи об'єднання з точки зору як загальної теорії держави і права, так і інших юридичних наук, зокрема історії вчень про державу і право, порівняльного правознавства, міжнародного та європейського права.

Ступінь розробленості проблематики ЄС традиційно вважається надзвичайно високим. Однак у вітчизняній юридичній науці досі не проводилися спеціальні комплексні дослідження загальнотеоретичних питань визначення правової природи Європейського Союзу, хоча в цілому українські юристи ґрунтовно вивчали окремі аспекти організації та здійснення влади в ЄС, становлення та розвитку правової системи ЄС.

Так, вивчення окремих аспектів правової природи ЄС та його діяльності було у центрі уваги таких вітчизняних науковців, як М.В. Буроменський, М.М. Гнатовський, І.А. Грицяк, С.П. Добрянський, В.В. Копійка, І.В. Кравчук, Д.В. Лук'янов, Л.А. Луць, М.М. Микієвич, О.М. Москаленко, В.І. Муравйов, А.В. Омельченко, В.Ф. Опришко, В.О. Посельський, В.І. Сало, О.Ф. Скакун, О.Я. Трагнюк, С.В. Шевчук, І.В. Яковюк. Серед російських вчених, які досліджували певні аспекти правової природи ЄС, слід назвати М.М. Бірюкова, Д.В. Галушку, Л.М. Ентіна, С.В. Єршова, О.Я. Капустіна, С.Ю. Кашкіна, І.А. Ледах, В.П. Малахова, М.М. Марченка,

А.Е. Толстухіна, Б.М. Топорніна, В.О. Туманова, О.О. Четверикова та інших. Значна увага питанням визначення правової природи Європейських співтовариств та Європейського Союзу приділена в працях зарубіжних авторів, передусім європейських, серед яких слід виокремити роботи К. Альтера, М. Араха, Е. Арнула, М. Бланке, К.-Д. Борхардта, Л. Брауна, Г. де Бурки, П. Б'юмона, С. Везеріла, М. Велбрука, Д. В'ята, М. Гердегена, П. Грейга, А. Дашвуда, Дж. Феяхерста, В. Кернза, Г. Ісаака, Д. Лейсока, Ж.-В. Луї, Ф. Мане, Х. Расмуссена, Ж. Рідо, А. Розаса, П. Свободи, Дж. Стейнера, А. Татама, Е. Тоса, Т. Трідімаца, Т. К. Хартлі, Г. Шермерца, Дж. Шо та інших.

Аналіз праць вказаних авторів дає підстави зробити висновок, що деякі питання правової природи Європейського Союзу визначаються ними неоднаково (висловлюються відмінні, а інколи навіть полярні погляди на дану проблему); деякі положення теорій щодо правової природи Європейського Союзу, враховуючи розвиток європейської інтеграції, потребують уточнення або нових підходів до розуміння її сутності, виокремлення нових напрямків її розробки. Загалом необхідно визнати, що проблема визначення правової природи Європейського Союзу є недостатньо розробленою саме в аспекті її розгляду крізь призму моделі наднаціональної організації влади. Цілком очевидною є необхідність монографічного, комплексного дослідження особливостей правової природи ЄС в умовах поглиблення інтеграційних процесів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до фундаментальної теми «Державно-правовий розвиток України в контексті європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0105U009017), затвердженої постановою бюро Президії АПрН України №44/9 від 19.10.2005 р. Тема дисертаційного дослідження розглянута і схвалена відділенням теорії та історії держави і права АПрН України і затверджена вченою радою Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України 23.12.2005 р. (протокол № 12).

Мета та завдання дослідження. *Мета* роботи полягає у поглибленні та конкретизації знань про правову природу Європейського Союзу, визначенні рівня наднаціональності в компетенції інститутів ЄС.

Для досягнення зазначеної мети поставлені й послідовно вирішуються такі основні *завдання*:

- провести аналіз історичних умов становлення та розвитку Європейського Союзу, які вплинули на еволюцію його правової природи;
- узагальнити теоретичний матеріал стосовно прояву наднаціональних та міжнародно-правових тенденцій у розвитку Європейського Союзу;
- класифікувати теорії стосовно правової природи Європейського Союзу, що склалися у вітчизняному та зарубіжному правознавстві, та дати їм критичну оцінку;

- провести аналіз правової природи Європейського Союзу;
- дослідити сучасні підходи щодо розуміння наднаціональної організації влади і дати її авторське визначення;
- дослідити співвідношення понять «державний суверенітет» та «наднаціональна організація влади» на прикладі Європейського Союзу;
- виявити прояви наднаціональності у правотворчості Європейського Союзу.

Об'єктом дослідження є процес становлення і розвитку Європейських співтовариств/Європейського Союзу як міждержавного утворення.

Предметом дослідження є сутність і правова природа Європейського Союзу.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дисертації становить сукупність методів і прийомів наукового пізнання, властивих юридичній науці загалом і загальній теорії держави і права зокрема. Для досягнення наукової об'єктивності результатів дисертанткою використовується комплекс філософських підходів, загальнонаукових, спеціальних і власних методів правознавства. При дослідженні процесу становлення і розвитку Європейських співтовариств/Європейського Союзу, еволюції статусу та повноважень інститутів ЄС, що підтверджує наявність у даного утворення наднаціональних рис; при розгляді особливостей правової природи міждержавних утворень регіонального характеру у роботі широко використано формально-юридичний і порівняльно-правовий і системний методи; діалектичний метод й метод абстрагування – при виявленні специфіки сучасного розуміння поняття суверенітету та його співвідношення з поняттям «наднаціональна організація влади»; логічний метод застосовувався при вивченні сучасних теоретичних поглядів на правову природу ЄС та наукових розробок, які прогнозують напрямки еволюції ЄС. Комплексний підхід до аналізу досліджуваних питань і використання зазначених методів дали змогу всебічно дослідити розвиток та еволюцію правової природи Європейського Союзу як міждержавного наднаціонального утворення.

Теоретичним підґрунтям роботи є наукові праці фахівців у галузі філософії, загальної теорії держави і права, політології, науки міжнародного публічного права та європейського права. Емпіричну базу дослідження становлять установчі договори й акти вторинного законодавства Європейського Союзу, практика Суду Європейських співтовариств, конституційне законодавство держав-членів ЄС, довідкова література, аналітичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній загальній теорії держави і права комплексним монографічним науковим дослідженням правової природи Європейського Союзу. Робота характеризується сучасною постановкою проблеми, аналізом нових ідей і тенденцій розвитку європейської інтеграції, що визначають наднаціональний характер влади ЄС.

Уперше у вітчизняній юридичній науці:

– сформульоване визначення наднаціональної організації влади, під якою розуміється автономна територіальна організація політичної влади, що заснована суверенними державами з метою досягнення загальнозначущих цілей, наділена широкою компетенцією, включаючи право приймати загальнообов'язкові рішення кваліфікованою більшістю голосів держав-членів, і спирається на власне право, яке характеризується верховенством відносно національного права;

– проаналізовано співвідношення категорій «державний суверенітет» та «наднаціональна організація влади» на прикладі Європейського Союзу, зроблено висновок, що членство в організації з наднаціональною владою не загрожує державному суверенітету її членів, оскільки має місце добровільне делегування лише права реалізації окремих суверенних прав.

Набули подальшого розвитку положення про:

– передумови заснування Європейських співтовариств/ Європейського Союзу та їх еволюцію в напрямку розбудови наднаціональної організації влади;

– визначення Європейського Союзу як унікального інтеграційного об'єднання, яке, зберігаючи окремі риси міжнародної організації, федерації та конфедерації, конституюється державами-членами як наднаціональна організація влади;

– те, що інституційна система ЄС органічно поєднує як взаємодоповнюючі наднаціональні та міжнародно-правові начала;

– історію становлення об'єднаного процесу в Європі, зокрема додатково аргументовано той факт, що історично у витоків інтеграційного процесу стояло християнство.

Удосконалено:

– положення про прояв наднаціональності в діяльності інститутів Європейського Союзу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що правовий аналіз, який містить дисертація, основні положення й висновки відображають становлення й розвиток сучасних поглядів на правову природу ЄС та Європейських співтовариств як його складової.

Сформульовані в дисертації теоретичні положення і висновки можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері для подальшої розробки питань правової природи Європейського Союзу, теорії наднаціональності, а також удосконалення теорії державного суверенітету. У правотворчій діяльності матеріали дослідження можуть бути використані при розробці змін до Конституції і законодавства України в аспекті забезпечення більш тісної її співпраці з ЄС. У навчальному процесі теоретичні положення дисертації можуть бути використані при викладанні курсів «Загальна теорія держави і права», «Порівняльне правознавство», «Право Європейського Союзу», «Міжнародне публічне право». У інформаційно-аналітичній діяльності результати дослідження сприятимуть поширення знань про Євросоюз як особливе міждержавне наднаціональне об'єднання, що уособлює новий рівень і якість інтеграції держав у межах окремого регіону. У сфері правового виховання отримані результати можуть використовуватися

для підвищення обізнаності громадян України та державних службовців з питань організації та функціонування ЄС, особливостей його взаємовідносин з державами-членами.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження були викладені у доповіді на науковому семінарі Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України (протокол № 1 від 12.03.2009 р.). Окремі положення дисертації доповідались автором на чотирьох міжнародних, науково-практичних, наукових конференціях, семінарах, а саме: «Місьцеве самоврядування в Україні: сучасність та перспективи» (м. Харків, 2007 р.), «Сучасні проблеми юридичної науки та практики» (м. Харків, 2007 р.), «Проблеми державно-правового розвитку в умовах європейської інтеграції і глобалізації» (м. Харків, 2008 р.), «Актуальные проблемы европейской интеграции и глобализации» (м. Москва, 2008 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації знайшли відображення в чотирьох наукових статтях, три з яких опубліковані у фахових виданнях, та тезах трьох наукових повідомлень на науково-практичних конференціях і семінарах.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації обумовлена завданнями і логікою дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів, які включають шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг дисертації – 229 сторінок, із них основного тексту – 196 сторінок. Кількість використаних джерел – 366 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається ступінь її розробленості, встановлюється мета і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, окреслюється методологічна і теоретична основа, формулюється наукова новизна роботи, характеризується теоретичне і практичне значення результатів дослідження, містяться дані про апробацію основних положень дослідження, його структуру.

Розділ 1 «Загальнотеоретичні питання становлення і розвитку Європейського Союзу» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Історія становлення та розвитку європейської інтеграції»* досліджено і критично проаналізовано основні етапи виникнення та розвитку європейської інтеграції, а також теорії, під впливом яких відбувалося формування Європейських співтовариств, а згодом і Європейського Союзу, що становить загальнотеоретичну передумову визначення правової природи останнього.

У дисертації зазначається, що ідеї об'єднання європейських країн сягають своїм корінням ще у період середньовіччя. Отже, Європа пройшла складний шлях, доки усвідомила, що лише наднаціональна міждержавна організація демократичних країн є тією моделлю, яка здатна

забезпечити мир та сталий розвиток на континенті. У різні часи було розроблено чимало проектів об'єднання Європи, в основу яких було покладено різні моделі інтеграції (створення об'єднання конфедеративного чи федеративного типу, наднаціональної організації тощо). Більшість з них на час розробки виглядали утопічними, оскільки не мали шансу бути реалізованими, проте вони мають як теоретичну, так і практичну значущість, оскільки доводять, що такі ідеї, як перетворення міждержавного об'єднання на наднаціональне утворення федеративного або конфедеративного характеру, прийняття рішень кваліфікованою більшістю голосів, обрання наднаціонального законодавчого органу і глави союзу та інші, – це винахід не сучасних політиків, а усвідомлена ще в часи середньовіччя умова забезпечення життєздатності та функціональності створюваного об'єднання.

У роботі досліджено вплив на інтеграційні процеси в Європі громадських рухів в період 1924–1950 рр., демократичні ініціативи яких сприяли впровадженню у свідомість європейців думки про створення об'єднаної Європи як спільноти демократичних держав. Однак офіційна історія євроінтеграції починається після Другої світової війни. Саме її руйнівні наслідки, потреба економічної відбудови, «холодна війна» стали тими чинниками, які мали найбільший вплив на об'єднання європейських держав. Успішне просування об'єднувачого процесу забезпечили також численні наднаціональні і національні рухи та групи, підсумком діяльності яких став Гаазький конгрес (1948 р.), який дав поштовх міждержавному напрямку інтеграційного процесу, що втілювався у Раді Європи. Інтеграційні процеси в цей період охопили не лише політичну, але й військову та економічну сфери. Однак саме у сфері економіки процес об'єднання виявився найбільш ефективним: на основі поєднання міжурядової та наднаціональної моделей співпраці було створено Європейське об'єднання вугілля і сталі, Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії, на основі яких згодом виник Європейський Союз. У межах цих організацій було створено специфічну інституційну систему, в якій одні інститути (Рада ЄС) є прикладом міжурядової форми співробітництва, а другі (Комісія, Європейський парламент, Суд ЄС, Рахункова палата) побудовані на наднаціональних засадах.

У роботі доводиться, що всупереч побоюванню держав втратити суверенітет через делегування повноважень інтеграційному об'єднанню саме концепцію наднаціональної організації влади було покладено в основу інтеграції. Це пояснюється бажанням держав-членів використати можливості наддержавних механізмів для досягнення цілей і вирішення завдань, які постали перед національними урядами в повоєнний період.

На початку 90-х років ХХ ст. розпочинається новий етап європейської інтеграції, пов'язаний з утворенням Європейського Союзу, який характеризується створенням унікальної «триопорної» будови, що відображає диференційований підхід держав-членів у практиці делегування суверенних прав у різних сферах об'єднувачого процесу.

У підрозділі 1.2. «Основні підходи до розуміння правової природи Європейського Союзу» зазначається, що до основних поглядів на праву природу ЄС належать концепції, відповідно до яких Європейський Союз розглядають як федерацію або конфедерацію (державницька, або «конституційна», концепція); міжнародну регіональну організацію («міжурядова» концепція) чи об'єднання особливого роду – *sui generis* (концепція міждержавного утворення особливого характеру).

Позиція «федералістів» будується на визнанні наднаціонального характеру інститутів ЄС; конституційної природи установчих договорів; фактичній організації співпраці між інститутами ЄС і національними урядами на федеративних засадах. Визнаючи наявність федеративних рис у ЄС, слід вказати на існування точки зору, відповідно до якої ЄС є наднаціональною федерацією. Такий підхід є спробою синтезувати риси ЄС як федеративного утворення та об'єднання особливого роду (*sui generis*). Порівнюючи ЄС з федерацією, слід зазначити, що федерація – це держава, тоді як Союз не є державою. ЄС – це не суверенне утворення; він не має власної території, крім умовно визначеної в договорах для їх застосування; не має власне громадян (громадянство ЄС має субсидіарний характер); джерелом влади є не стільки народи, скільки уряди держав-членів, які делегують інститутам ЄС право здійснення суверенних прав, які необхідні для вирішення завдань і цілей об'єднання і в яких зацікавлені країни-учасниці.

ЄС не можна визнати і високоінтегрованою конфедерацією, в якій держави-члени задля досягнення узгоджених цілей передають Союзу для колективного здійснення окремі суверенні права, передусім ті, що стосуються внутрішніх справ (питань економіки, ресурсів, монетарно-фінансової політики тощо). На відміну від конфедерації ЄС – це не тимчасове утворення, а організація, що створена на необмежений час; функціонує, спираючись на законодавчі та судові органи, наділені реальними владними, а не координаційними і консультативними, як у конфедерації, повноваженнями; має власну повноцінну правову, валютну та фінансову системи, громадянство; Союзу на відміну від конфедерації властиві прямі вибори населенням держав-членів парламенту, прозорість кордонів тощо.

Викликає також заперечення визнання Євросоюзу міжнародною організацією наднаціонального, регіонального або субрегіонального типу. Концепцію міжнародно-правового характеру ЄС та його правової системи відстоюють переважно науковці та політики, які виступають за створення на основі ЄС широкого об'єднання європейських держав з обмеженими наднаціональними повноваженнями.

Сьогодні з впевненістю можна констатувати, що Євросоюз за своїм устроєм є унікальним утворенням, що ґрунтується на поєднанні двох різних і водночас взаємодоповнюючих типів міждержавного співробітництва – міжнародної організації та наддержавного об'єднання і передбачає особливий розподіл компетенції і функціональних повноважень. Концепція

особливого характеру (*sui generis*) ЄС залишається найвпливовішою на сучасному етапі розвитку інтеграції. Додаткові аргументи на її користь містяться в рішеннях Суду ЄС, де обґрунтовано пріоритет права ЄС над внутрішнім правом держав-членів та принцип прямої дії права ЄС у правових порядках цих держав. Правовий порядок ЄС, хоча йому і властиві окремі риси як романо-германської та англосаксонської правових систем, так і міжнародного права, у цілому є відмінним і від національних правових систем, і від міжнародного права. На відміну від міжнародних організацій ЄС не наділений міжнародною правосуб'єктністю – її має лише Співтовариство. У ЄС є власна валютна система і автономний бюджет, що також не властиве міжнародним організаціям.

У роботі обґрунтовується висновок про те, що ЄС є складним і унікальним міждержавним об'єднанням інтеграційного типу, яке, набуваючи окремих рис міжнародної організації, федерації та конфедерації, конститується як наднаціональна організація влади, а також вказується, що питання стосовно юридичної природи ЄС остаточно вирішить подальший розвиток інтеграційного об'єднання.

Розділ 2 «Європейський Союз – наднаціональна організація влади» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Наднаціональна організація влади: історико-теоретичний аналіз»* зазначається, що невиправдано визнавати наднаціональність новелою другої половини ХХ сторіччя. Як соціальне явище і відповідне йому поняття «наднаціональність» походить з канонічного права як європейської правової системи епохи середньовіччя, згодом «занепадає» під впливом доктрини суверенітету та обмеження компетенції Церкви і знову відроджується у доктрині європоцентризму. «Наднаціональна організація влади» як правова категорія, що розкриває сутність ЄС, є предметом постійних дискусій. Існуючі розбіжності щодо сприйняття даного явища обумовлені тим, що, по-перше, сьогодні немає документа, у якому ЄС чи Європейські співтовариства визначалися б як наднаціональні організації; по-друге, відсутня конкретизація змісту категорії «наднаціональна організація влади» у договорах, де вона раніше вживалася; по-третє, існує відмінність методологічних прийомів, що використовуються під час аналізу Європейського Союзу.

Ознаками наднаціональної організації влади є: існування системи наднаціональних органів з універсальною компетенцією; примат наднаціонального за своїм характером права інтеграційного об'єднання над нормами національного права, його пряма дія; прийняття рішень кваліфікованою більшістю голосів держав-членів з переважної більшості питань; приналежність наднаціональному органу права тлумачити установчі договори («конституцію») об'єднання, можливість застосування санкцій до держав-членів за невиконання його норм. Тільки взяті у своїй єдності та взаємодії вказані ознаки утворюють цілісну систему, наповнюючи реальним змістом таке явище, як наднаціональна організація влади. Їх наявність або відсутність, з одного боку,

дозволяє ідентифікувати ту чи іншу міждержавну організацію як наднаціональну чи, навпаки, міждержавну, а з другого – рельєфно відображає ті напрямки, в яких має бути трансформована політико-правова система країни, аби набути членства у такій організації. Дослідження завершується авторським визначенням, згідно з яким наднаціональна організація влади – це автономна територіальна організація політичної влади, що заснована суверенними державами з метою досягнення загальнозначущих цілей, наділена широкою компетенцією, включаючи право приймати загальнообов'язкові рішення кваліфікованою більшістю голосів держав-членів, і спирається на власне право, яке характеризується верховенством відносно національного права.

У результаті комплексного аналізу установчих договорів і законодавства ЄС зроблено висновок, що діяльність інститутів ЄС нині відповідає теоретичним положенням неофункціоналізму, згідно з якими інститути Союзу репрезентують загальний для всіх держав-членів і ЄС у цілому інтерес, а тому вони мають відігравати більш помітну роль при прийнятті рішень щодо поглиблення інтеграції. У роботі зазначається, що існують недоліки у нормативному визначенні наднаціонального характеру ЄС. Тому під час розробки нових установчих документів необхідно вирішити питання про включення до їх змісту положень, які б чітко розкривали правову природу ЄС та закріплювали його міжнародну правосуб'єктність.

У підрозділі 2.2. «Наднаціональна організація влади і державний суверенітет: проблеми співвідношення» акцентується увага на тому, що в останні десятиріччя суверенітет як невід'ємна властивість держави під дією процесів глобалізації та інтеграції зазнає певних трансформацій, що наочно демонструє практика його реалізації в умовах членства держав у складі Європейського Союзу. Факт передачі Союзу права реалізації певних повноважень передбачає заборону національним урядам паралельно здійснювати правове регулювання в тих самих сферах діяльності. В ЄС існує сфера конкуруючої компетенції, а також сфери, де діяльність наднаціональної організації має координаційний характер або такий, що доповнює діяльність національних урядів. Наднаціональна організація не обмежує суверенітет держав, а лише перебирає на себе реалізацію окремих суверенних прав, якщо держави-члени вважають, що їх здійснення на наднаціональному рівні є більш ефективним і корисним, аніж на національному. В ЄС національні уряди обмежують себе не в суверенітеті і навіть не в суверенних правах, а лише в праві реалізації останніх. Слід, однак, зазначити, що Союз все ж сприяє поступовому послабленню позицій держав-членів у сфері внутрішньої і меншою мірою – зовнішньої політики. Відтак можна передбачити рух до побудови політико-комунікативної моделі, де частина рішень прийматиметься шляхом взаємодії регіонів різних країн, тоді як складні проблеми вирішуватимуться на рівні ЄС. Водночас все менше принципових питань буде належати до компетенції національних урядів.

Думка, що інтеграція обумовлює зміну підходів до трактування державного суверенітету, має своє пояснення. Дослідження такого важливого атрибуту держави, як «публічна влада»,

дозволяє вказати на тенденцію поступового зменшення ролі і значення центрального державного апарату в державах-членах ЄС та водночас зростання впливу наднаціональних і регіональних інститутів влади. Виявлення цієї тенденції не дає, однак, підстав говорити про процес «десуверенізації» держав-членів ЄС. Участь держави в інтеграційних структурах створює передумови для конструктивної і ефективної координації дій між інститутами ЄС та урядами суверенних держав. Інтеграція забезпечує в цілому гармонійне співіснування суверенних держав-членів ЄС і Європейського Союзу, якому вони делегують право реалізації окремих суверенних прав. Конструктивний характер співпраці національних урядів та інститутів ЄС полягає у створенні принципово нового механізму їх взаємодії, який дозволяє об'єднати зусилля для досягнення спільної мети та надати відповідним діям демократичну легітимацію.

Процес політичної інтеграції у разі її поглиблення може суттєво вплинути на державний суверенітет: якщо держави-члени погодяться на формування і проведення повноцінної спільної зовнішньої політики і політики безпеки та на більш тісне співробітництво поліцій та судових органів, то фактично відбудеться добровільна відмова від монополії державної влади на легітимне застосування примусу. У цьому зв'язку слід визнати, що збереження національними урядами контролю над реалізацією таких суверенних прав, як право стягувати податки, визначати адміністративно-територіальний поділ, мати збройні сили, оголошувати стан війни і укладати мир набуває вирішального значення для збереження суверенітету. Лише за цієї умови держави продовжуватимуть відігравати провідну роль у системі міжнародних відносин. При цьому поступово відбуватиметься трансформація параметрів суверенітету, яка полягатиме у поступовому прийнятті державами концепції так званого «розподіленого суверенітету».

У підрозділі 2.3. «Прояв наднаціональності в діяльності інститутів Європейського Союзу» зазначається, що наднаціональний характер проявляється в організації та функціонуванні кожного структурного елементу системи інститутів і органів ЄС, щоправда, різною мірою. Розвиваючи положення установчих договорів, що запровадили елементи наднаціональності, інститути ЄС поступово здійснюють заходи, що зміцнюють наднаціональний характер Союзу. Сьогодні можна говорити про наднаціональність як про якісний стан політичної системи в межах ЄС. В основі рішень, що приймають інститути ЄС, лежить вихідна колективна згода, дотримання якої є обов'язковим для кожної країни, яка, набуваючи членства в організації, усвідомлювала наявність наднаціональних механізмів здійснення влади. Незважаючи на те, що всі принципово важливі положення щодо статусу і компетенції інститутів ЄС включаються в договори, що підлягають ратифікації в державах-членах, розвиток наднаціонального процесу відбувається переважно в надрах його інститутів і за їх активної участі.

Інститути ЄС створені заради забезпечення внутрішньої й зовнішньої безпеки усіх суб'єктів права ЄС (фізичних та юридичних осіб), стабільності і добробуту, більшої

конкурентноздатності тощо. Тому формування владної структури з наднаціональними рисами є виправданим. У міру поглиблення інтеграції прояв наднаціональності в діяльності інститутів ЄС закономірно зростає, включаючи в себе все нові елементи. Отже, загальною тенденцією є поступальне зміцнення елементів наднаціональності в компетенції інститутів ЄС. Так, Комісія користується правом визначати політику, а в деяких випадках (політика конкуренції) навіть має право ухвалювати зобов'язуючі рішення, не беручи до уваги думку окремих країн-учасниць. Європейський суд послідовно проводить політику закріплення верховенства права ЄС над національним правом. Навіть у Раду проникають елементи наднаціональності (процедура голосування кваліфікованою більшістю голосів). Дедалі більше розширюються повноваження Європейського парламенту щодо здійснення законодавчої і бюджетної функцій, що сприяє створенню більш збалансованого механізму стримувань і противаг. Це посилює наднаціональний характер ЄС. У роботі зазначається, що формування власного виконавчого механізму є одним з кроків у подальшому вдосконаленні й формуванні структури інститутів ЄС та посиленні наднаціональної природи Союзу загалом.

Підрозділі 2.4. «Наднаціональність у правотворчій діяльності інститутів Європейського Союзу». Правотворчий процес в ЄС охоплює як діяльність власне держав-членів щодо опрацювання і прийняття установчих договорів та тих угод, що доповнюють ці договори (первинне право ЄС), так і діяльність інститутів ЄС, які створюють регламенти, директиви та рішення (вторинне право ЄС). У першому випадку йдеться про правотворчий процес, який врегульований нормами міжнародного публічного права. У другому випадку можна говорити саме про «законодавчі процедури», які відбуваються в межах інститутів ЄС. Саме під час такої діяльності інститутів ЄС виявляються наднаціональні особливості правової природи Союзу. Таким чином, існує прямий зв'язок між правовою природою ЄС та тими процедурами прийняття рішень правового характеру, які властиві для його органів.

Суб'єктами законодавчого процесу в ЄС виступають інститути і органи, не усі з яких є виразниками наднаціонального начала (Рада і Європейська Рада є органами міжурядової співпраці). Процес прийняття рішень зосереджений у руках «інституційного трикутника»: Ради ЄС, Комісії ЄС та Європейського парламенту. При цьому слід враховувати особливу роль Суду ЄС у правотворчому процесі (так, Суд ЄС може анулювати нормативно-правовий акт, прийнятий інститутами ЄС; у разі порушення ними процедури прийняття, шляхом здійснення телеологічного та системного тлумачення установчих договорів він може не лише заповнити прогалини в праві ЄС, але й розвинути його, як це було у випадку із принципами верховенства та прямої дії права ЄС).

В ЄС використовуються як загальні, так і спеціальні законодавчі процедури (поділ умовний). Загальні процедури використовуються на основі статей установчих договорів і

теоретично можуть бути застосовані до будь-якої сфери діяльності. Це процедури консультацій, спільного прийняття рішень, санкціонування та процедура співробітництва. До загальних процедур відносять також процедуру «Комісія – Рада». До спеціальних процедур віднесені бюджетна процедура та процедура укладання міжнародних угод Європейського співтовариства, рідше Союзу. У роботі доводиться, що найбільш чітко наднаціональні тенденції проявляються під час здійснення законодавчої функції у тих процедурах, де роль Європейського парламенту є найбільш помітною (процедура співробітництва, процедура спільного прийняття рішень, процедура санкціонування).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні особливостей правової природи Європейського Союзу та її прояву у діяльності органів інтеграційного утворення. Її розв'язання супроводжується уточненням еволюції змісту поняття «державний суверенітет» у рамках ЄС. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі основні висновки.

1. Історія європейської інтеграції – це тривалий і складний процес, який корінням сягає у середньовіччя. Об'єднання країн Європи обумовлене низкою політичних чинників (передусім необхідністю припинення внутрішніх війн в Європі), до яких у другій половині ХХ сторіччя додалися вагомні економічні фактори. Важливою передумовою інтеграції, що забезпечило її успіх, стали культурні (європейські демократичні і правові традиції і цінності) та ідеологічні (усвідомлення історичної цивілізаційної (християнської) єдності) чинники.

2. Об'єднаний процес після Другої світової війни відбувався через конкуренцію різноманітних концепцій, форм і методів інтеграції. Як наслідок в Європі виникли різноманітні організації функціонального характеру (оборонні – ЗЄС, НАТО; політичні – Рада Європи; економічні – ЄСВС, ЄЕС, Євратом). Якщо більшість з них будувалася на принципах міжурядового співробітництва, то Європейські співтовариства (згодом і ЄС) поєднують ознаки традиційного міжурядового способу співпраці і наднаціональної організації влади. Як наслідок утворюється специфічна інституційна система ЄС, в якій окремі інститути (Європейська рада, Рада ЄС) є прикладом міжурядової форми співробітництва, тоді як інші (Комісія, Суд Європейських співтовариств, Європейський парламент, Рахункова палата) побудовані на наднаціональних засадах.

3. Нормативне визначення правової природи Європейського Союзу має недоліки: установчі договори не лише не містять визначення даного об'єднання і вказівки на кінцеву мету його розбудови, що призводить до висунення численних і доволі відмінних теорій, але й не наділяють його міжнародною правосуб'єктністю, що перешкоджає його віднесенню до певного виду

міждержавних об'єднань.

4. У зарубіжній і вітчизняній юридичній науці панують три основні підходи стосовно визначення правової природи Європейського Союзу: концепції ЄС як федерації, міжнародної регіональної організації та об'єднання особливого характеру (*suī generis*) з автономним правопорядком. Ретельний аналіз вказаних концепцій дає підстави визнати, що хоча кожна з них має окремі риси, які характеризують правову природу ЄС, у цілому жоден з вказаних підходів не розкриває повністю специфічний характер даного інтеграційного об'єднання.

5. Європейський Союз – це складне й унікальне міждержавне об'єднання інтеграційного типу, яке, зберігаючи окремі риси міжнародної організації, федеративної держави та конфедерації, конститується державами-членами ЄС як наднаціональна організація влади. Разом із тим слід зазначити, що на сучасному етапі питання про правову природу ЄС не може бути вирішене остаточно, оскільки дане інтеграційне об'єднання перебуває в процесі розвитку.

6. Аналіз установчих договорів і законодавства ЄС в цілому дає змогу дійти висновку, що діяльність інститутів Союзу дедалі більше відповідає теоретичним положенням неофункціоналізму, що передбачає більш активну роль інститутів Союзу в процесі прийняття рішень в ЄС.

7. Однією з особливостей ЄС, що обумовлює його правову природу, є наднаціональний характер його права. Правопорядок ЄС, хоча йому і властиві окремі риси як романо-германської та англо-саксонської правових систем, так і міжнародного права, у цілому є відмінним як від національних правових систем держав-членів, так і міжнародної правової системи. Право ЄС характеризується прямою дією і верховенством щодо національного права, включаючи конституційне право. Право ЄС створюється інститутами інтеграційного об'єднання, які не підконтрольні національним урядам і здатні приймати з певного кола питань, що повністю або частково (конкуруюча компетенція) вилучені з відання держав-членів, обов'язкові для останніх рішення, ігноруючи негативне ставлення до цих рішень окремих держав-членів.

8. Наднаціональна організація влади – це автономна територіальна організація політичної влади, що заснована суверенними державами з метою досягнення загальнозначущих цілей, наділена широкою компетенцією, включаючи право приймати загально-обов'язкові рішення кваліфікованою більшістю голосів держав-членів, і спирається на власне право, яке характеризується верховенством відносно національного права.

9. Зміцнення наднаціональних начал в організації Євросоюзу відбувається шляхом розширення його предметної компетенції, яка еволюціонувала від вузькоспеціалізованих сфер до загальноекономічних проектів і зрештою до поширення на весь спектр суспільних відносин, якими опікується держава. У процесі цих перетворень перевага надається поступовому розширенню завдань і повноважень у сферах, якими Союз вже опікується, тоді як до визнання за ним нових

сфер компетенції держави-члени вдаються дуже рідко.

10. З утворенням Європейського Союзу як наднаціональної організації влади державний суверенітет не втрачає своєї актуальності та значущості, скоріше відбувається адаптація практики його реалізації до нових реалій міжнародної політики, основними характеристиками якої є глобалізація та інтеграція.

11. Європейська інтеграція ставить перед юридичною наукою завдання стосовно необхідності якщо не оновлення теорії державного суверенітету, то принаймні розстановки акцентів є питанні реалізації державного суверенітету в умовах членства держави в ЄС. Європейський Союз створює правові передумови для конструктивної співпраці та координації дій між наднаціональними інститутами та урядами держав-членів. Конструктивна співпраця означає, що в межах об'єднаного процесу виникає принципово новий механізм узгодження позицій національної та наднаціональної влади, який полягає в спрямуванні об'єднаних зусиль на досягнення спільного інтересу; надання їм необхідного рівня легітимності як з боку ЄС, так і держав-членів; запровадження практики делегування окремих суверенних прав від національних урядів до інститутів Союзу.

12. Членство держави у ЄС не позбавляє її суверенітету і не обмежує його як такий, оскільки національні уряди обмежують себе не в суверенітеті і навіть не в суверенних правах, а лише в праві реалізації останніх. Євросоюз перебирає на себе реалізацію тих суверенних прав, здійснення яких, на думку держав-членів, на наднаціональному рівні є більш ефективним, аніж на національному. Обсяг суверенних прав, у праві реалізації яких національні уряди обмежили себе, може змінювати як у напрямку розширення їх числа, так і звуження, відповідно до рішення держав-членів ЄС. У цілому існування Європейського Союзу передбачає збереження суверенітету його членів, без чого поняття «наднаціональна організація» втрачає сенс.

13. Поширення інтеграції на політичну сферу може мати серйозні наслідки для збереження суверенітету держав-членів. Якщо національні уряди погодяться на формування і проведення повноцінної спільної зовнішньої політики і політики безпеки та на більш тісне співробітництво поліцій та судових органів, то фактично матиме місце добровільна відмова держави від монополії на легітимне застосування примусу. Як наслідок збереження національними урядами контролю над реалізацію права стягувати податки, визначати адміністративно-територіальний поділ, мати збройні сили, оголошувати війну і укласти мир набуває вирішального значення для збереження суверенітету.

14. Подальше розширення повноважень Європейського парламенту щодо здійснення законодавчої і бюджетної функцій, реформування Європейської комісії для наближення основних напрямів її діяльності до традиційних функцій виконавчої влади сприятиме подальшому вдосконаленню системи інститутів ЄС, створенню більш збалансованого механізму стримувань і

противаг, посиленню наднаціонального характеру Європейського Союзу.

15. Процес прийняття нормативних актів ілюструє наднаціональні риси як у діяльності інститутів ЄС, так і Євросоюзу в цілому. Найбільш яскраво наднаціональні тенденції виявляються в межах першої опори, тобто в межах Співтовариств, де ступінь передачі суверенних прав від держав-членів до Європейського Союзу є найвищим і де основним методом співпраці є комунітарний метод.

16. Формування власного виконавчого механізму є одним з наступних кроків у подальшому вдосконаленні й формуванні структури інститутів ЄС та посиленні наднаціональної природи Союзу загалом.

17. Існує прямий зв'язок між правовою природою ЄС і тими правовими процедурами прийняття рішень, які властиві для його органів. Особливо чітко наднаціональні тенденції проявляються при здійсненні законодавчої функції, де роль Європейського парламенту є найбільш помітною (процедури співробітництва, спільного прийняття рішень, санкціонування).

Перелік праць, опублікованих за темою дисертації

1. Якименко Х.С. Рада Європейського Союзу в інституційній системі ЄС / Х.С. Якименко // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2007. – Вип. 14. – С. 183–192.

2. Якименко Х.С. Відображення ідеї наднаціональності в історії європейської інтеграції / Х.С. Якименко // Вісн. Акад. прав. наук України. – № 1 (52). – С. 251–261.

3. Якименко Х.С. Основні підходи щодо розуміння правового статусу Європейського Союзу / Х.С. Якименко // Вісн. Акад. прав. наук України. – № 2 (53). – С. 262–272.

4. Якименко Х. Наднаціональная организация как модель функционирования Европейского Союза / Х. Якименко // Актуальные проблемы европейской интеграции и глобализации: материалы междунар. науч. семинара, Москва, 9 июня 2008 г. / под. ред. В.А. Назарова. – М. : Ин-т деловой карьеры, 2008. – С. 37–44.

5. Якименко Х.С. Європейський парламент: особливості правового статусу / Х.С. Якименко // Сучасні проблеми юридичної науки та практики: тези доп. та наук. повідомл. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів / за заг. ред. М.І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 60–63.

6. Якименко Х.С. Правова культура ЄС: до постановки питання / Х.С. Якименко // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 12 жовтня, 2007 р. / редкол. Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. – Х.: Право, 2007. – С. 150–152.

7. Якименко Х.С. До питання про визначення наднаціональної організації / Х.С. Якименко

// Проблеми державно-правового розвитку в умовах європейської інтеграції і глобалізації : матеріали міжнар. наук. семінару, м. Харків, 16 травня 2008 р. / редкол. Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. – Х.: Право, 2008. – С.131–133.

АНОТАЦІЇ

Якименко Х. С. Європейський Союз: правова природа об'єднання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2009.

У дисертації досліджується становлення та розвиток європейського інтеграційного процесу, уточнюється правова природа Європейського Союзу та сучасні підходи до розуміння наднаціональної організації влади, подається авторське визначення даного поняття. Аналізується на прикладі ЄС співвідношення понять «державний суверенітет» та «наднаціональна організація влади»; прояв наднаціональності в діяльності інститутів Європейського Союзу, зокрема у правотворчому процесі.

Сформульовано наукові висновки, спрямовані на усвідомлення специфіки правової природи Європейського Союзу як наддержавної організації влади, що сприятиме усвідомленню тих завдань, які слід виконати державі, що прагне інтегруватися до ЄС.

Ключові слова: правова природа Європейського Союзу, Європейське співтовариство, європейська інтеграція, суверенітет.

Якименко К.С. Европейский Союз: правовая природа объединения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 2009.

В диссертации исследуется становление и развитие европейского интеграционного процесса, уточняются правовая природа Европейского Союза и современные подходы к пониманию наднациональной организации власти. Обосновываются положения, согласно которым Европейский Союз представляет собой интеграционное межгосударственное объединение, которое, сохраняя отдельные черты международной организации, федерации и конфедерации, конституируется государствами–членами как наднациональная организация власти, институциональная система которой органически соединяет в качестве взаимодополняющих наднациональные и международно-правовые начала.

Сформулировано определение наднациональной организации власти, под которой понимается автономная территориальная организация политической власти, основанная

суверенными государствами для достижения общезначимых целей; наделяющая широкой компетенцией, включая право принимать общеобязательные решения квалифицированным большинством голосов государств-членов, такая организация власти опирается на собственное право, которое характеризуется верховенством относительно национального права. В диссертации уточнен перечень признаков наднациональной организации власти: существование системы наднациональных органов с универсальной компетенцией; примат наднационального по своему характеру права интеграционного объединения над нормами национального права, его прямое действие; принятие решений квалифицированным большинством голосов государств-членов по большинству вопросов; право наднационального органа толковать учредительные договоры объединения, возможность применения санкций в отношении государств-членов за неисполнение его норм. Обоснована позиция, согласно которой только взятые в своем единстве и взаимодействии указанные признаки образуют целостную систему, наполняющую реальным содержанием такое явление, как наднациональная организация власти.

В диссертации анализируется соотношение понятий «государственный суверенитет» и «наднациональная организация власти»; проявление наднациональности в деятельности институтов Европейского Союза и прежде всего в правотворческом процессе. Обосновывается вывод, согласно которому участие государства в деятельности межгосударственного объединения наднационального характера не угрожает государственному суверенитету его членов, поскольку имеет место добровольное делегирование исключительно права реализации отдельных суверенных прав.

Формулируются научные выводы, акцентирующие внимание на специфике правовой природы Европейского Союза как надгосударственной организации власти, что позволяет оценить задачи, стоящие перед государствами, стремящимися интегрироваться в ЕС.

Ключевые слова: правовая природа Европейского Союза, Европейское сообщество, европейская интеграция, суверенитет.

Yakimenko K.S. European Union: the Legal Nature of the Union. – Manuscript.

Dissertation for Candidate of Legal Sciences scientific degree, speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine, Kharkiv, 2009.

The dissertation is devoted to the research of the evolution of the processes and factors of European integration. The legal nature of European Union and modern approaches in understanding of supranational organization of powers are specified, author's determination of this notion is offered. The correlation of notions «state sovereignty» and «supranational organization of powers» on the base of EU and the manifestation of supranational features in the decision making process within the framework of

European Union are analysed.

The scientific conclusions directed on determination of specifics of the legal nature of the European Union as supranational organization of powers are formulated, so that allows to value that problems, costing before states which striving to be integrated to EU.

Key words: legal nature of the European Union, European Community, European integration, sovereignty.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник Г.В. Чапала.

Підписано до друку 01.09.2009 р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 3651

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77